

FRI-116-2-LLH(S)-08

THE THEORY OF CONCEPT

Liljana Slavjanova

Principal Assist. Prof. PhD

Department of Foreign languages, University of Ruse "Angel Kanchev"

e-mail: lslavianova@uni-ruse.bg

Abstract: In the scientific literature, the meaning of the term concept is ambiguously understood. Researchers see it as cognitive, psycholinguistic, linguistic and cultural phenomenon. However, any attempt to comprehend the nature of the concept is associated with a number of the most diverse points of view. The article is an attempt to present the essence and some basic theoretical views on the concept.

Key words: concept, cognitive linguistics, cultural linguistics

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА НА КОНЦЕПТА: СЪЩНОСТ И ВИЖДЕНИЯ

Резюме: В научната литература терминът концепт няма еднозначно тълкувание. Изследователите го разглеждат като когнитивно, психолингвистично, лингвокултурологично понятие. Терминът "концепт" се използва широко в различни научни дисциплини, което води до неговите многобройни тълкувания. Статията е опит да представи същността и някои основни теоретични виждания за концепта.

Ключови думи: концепт, когнитивна лингвистика, лингвокултурология

ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременната лингвистика се характеризира с нарастващата роля на антропоцентричните, когнитивни и лингвокултурологични подходи към изучаването на езика, които са източник на информация за концептуалните структури на съзнанието. Терминът концепт се използва широко в различни научни дисциплини, което води до неговите многобройни тълкувания. Той бива проучван от лингвистична, философска, психологична, културологична, етнографска и т.н. гледна точка. В лингвистиката терминът покрива предметните области на няколко научни направления, преди всичко когнитивна психология и лингвистика и лингвокултурология. Изследователите нееднозначно разбират термина „концепт“ и възможните причини за това се дължат на сложността на самото понятие; на неговата виртуална природа – отсъствието му в света на „Реалното“ и съществуване само в света на „Идеалното“; на националната му самобитност и индивидуалност, които зависят от степента на интелектуално развитие и възпитание на езиковите личности, отражение както на тяхната ценностна система и жизнен опит, така и на идеологиите в обществото.

Целта на тази статия е изследването на различните подходи при определянето на това понятие и разработването на работно определение, което може да послужи за основа на анализ на конкретен езиков материал.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Думата "концепт" (лат. *conceptus/conceptum*) се е родила в дълъг средновековен спор на учените-схоластици за природата на универсалиите и в класическия латински език е зафиксирена единствено със значенията "водоем", "възпламеняване", "зачатие" и "плод" (зародиш); етимологически представлява семантичен аналог на руската дума "понятие". В руската лингвистична школа, терминът концепт активно се използва в качеството си на хипероним (чадърен термин). От началото на 90-те години терминът е придобил нов, наситен със събития живот, устоявайки на конкурентната борба с такива претенденти като "лингвокултураема" (Воробьев), "митологема" (Базилев), "логоепистема" (Верещагин, Костомаров, Бурвикова).

Концептът придобива терминологичен статус най-напред в средновековния теолого-философски дискурс във връзка с полемиката между номиналистите, реалистите и концептуалистите за природата на универсалиите. За ключови тук се смятат „Телеологичните трактати“ на френския теолог и философ Пиер Абелар (1079-1142), който се посочва като „баща на концептуализма“. Давайки превес на речта над езика, Пиер Абелар по същество разграничава концепта от значението. Ако в хода на общуването стремежът е да се сподели общо за говорещия и слушащия значение, то концептът е присвоеният от субекта смисъл в хода на самоопознаването, разсъждаването, саморефлексията върху изреченото, казаното. Концептът се осъществява в рамките на автокомуникацията (А3-А3). Другият момент, който ни касае в схващането на френския философ за концепта, е начинът на участие на концепта в речевия акт. Посредством времевия си континуум концептът „изказва“ „тук“ и „сега“ някакъв минал опит, който може да бъде интериоризиран (от субекта) в някакви следходни събития.

Основополагащо значение за възприемането на концепта в руската хуманитаристика се приписва на С.Асколдов. В публикуваната си през 1928 г. статия „Концептът и думата“ („Концепт и слово“) руският философ пише: „За да си изясним природата на концептите, е необходимо да се улови най-съществената им страна като познавателно средство. Тази страна наричаме заместваща функция. В неговата теория се подчертава фактът, че концептът притежава йерархически организирана структура, в която всеки елемент се стреми към високо ниво на абстракции. Концептът е „формация, която замества в процеса на мислене неопределено множество предмети от един и същи вид“. Но тази функция „не просто отразява множеството, което замества“, тя е „символична“. Защото концептът е „само потенция да се извърши едно или друго нещо“, „обозначена възможност“. По мнение на изследователя, концептът е единица на езика и мисълта, която „може да бъде подложена на лингвистичен анализ и логическа обработка“ [Асколдов 1928:31]

Почти седемдесет години след публикуваната от С. Асколдов статия друг учен - Д. Лихачов, подхваща изказаната от С. Асколдов теза за заместващата функция на концепта, но в по-нататъшните си постановки той не споделя виждането на своя предшественик. Макар да възприема концепта като мисловна категория, която има способността да интерпретира явленията в зависимост от контекста и статуса на възприемателя, т.е. да бъде медиатор между думите и нещата, Д. Лихачов смята, че обединявайки общо и индивидуално, обективно и субективно, концептът може да бъде изразен чрез значението на всяка лексикална единица, което „представя“ националното съзнание. В статията авторът заляга и идеята, изразена по един или друг начин при Пиер Абелар и С.Асколдов, а именно: че концептът е синоним на смисъла, а понятието на значението [Лихачов 1993]. Тя се оказва ключова за двете водещи в концептологията направления - когнитивната лингвистика и лингвокултурологията.

От позицията на когнитивната наука концептът е "оперативна съдържателна единица на паметта, на менталния лексикон, концептуалната система и езика на мозъка (*lingua mentalis*), на цялата картина на света, отразена в човешката психика" [Кубрякова 1996: 90]. В това определение е подчертано съхранението и структурирането в индивидуалното съзнание на информацията за света и самия себе си във вид на определени структури и представи за

знания и оценки. Акцентира се върху преработката на информацията от сензорните сигнали на входа до менталните репрезентации от различен тип (образи, пропозиции, фреймове, скриптове, сценарии и т. н.) в съзнанието на човека. Концептите, според авторката, са идеи, независими от езика, като само част от тях намира езикова обективизация, обаче най-важните концепти се кодират именно в езика [Кубрякова 1996: 92].

Естественият език тук се проявява само като средство, осигуряващо достъп на изследователя до "езика на мозъка", тъй като, както отбелязва А. Вежбицкая, "ние можем да се доберем до мисълта само чрез думата (никой още не е измислил друг начин)" [Вежбицкая 1999: 293].

Интерпретациите за концепта в дискурса на когнитивната лингвистика са мотивирани от научните визии за релацията език/реч - мислене и, по-точно, от концепцията на Л.С.Виготски за невербалното мислене. Тя се състои в това, че до запознаването си с езика човек в определена степен е опознал света благодарение на рецептивните си и когнитивни способности - възприемайки обектите и явленията от действителността, човек ги сравнява, различава, отъждествява и така конструира знанията си за света. Съгласно тази гледна точка процесът на човешкото познание е процес на образуване на смисли, или концепти. Същевременно езикът е само един от начините, но най-надежните и директни начини, за образуване и/или реконструирани на концепт:

От такива научни позиции - че част от мисълта се вербализира, а друга част остава невербализирана - в когнитивната лингвистика се обособяват няколко подхода, в рамките на които концептът се дефинира по следния начин.

Повечето изследователи, които работят в полето на логико-семантичния подход - Н.Д. Арутюнова и школата ѝ, В.Н. Телия, Н.Ф. Алефиренко, В.В. Колесов, споделят тезата, че семантиката на езиковия знак и в частност семантичният подход е единственият начин, който формира съдържанието на концепта. Така според Н.Д. Арутюнова концептът е „оперативна съдържателна единица“ „на цялата картина на света, отразена в човешката психика“. Концептът съдържа както сведения „за обективното състояние на нещата в света, така и сведения за въображаемите светове и възможното състояние на тези светове“ [Арутюнова 1999:198]. Последната теза на изследователката съвпада с тълкуването на концепта при А. Вежбицка: това е „обект от света на „Идеалното“, който има име и отразява определени културно-детерминирани представи на човека за света от „Действителното“ [цит.по: Телия 1996:97].

Концептът като ментално образование с висока степен на абстрактност се свързва най-вече с езика. От това следва, че той включва в себе си цялата комуникативно значима информация. Преди всичко показва мястото, заемано от този знак в лексикалната система на езика: неговите парадигматични, синтагматични и словообразователни връзки – това, което Ф. Сосюр нарича “значимост” и което, в крайна сметка, е отражение на "лингвистичната стойност на екстра-лингвистичния обект." [Красавски 2001: 40-59]. Семантичната структура на концепта включва и цялата прагматична информация на езиковия знак, което означава, че той има експресивни и илокутивни функции, свързани със "съпреживяването" [Степанов 1997: 41] и "интензивността" [Перелигина 1993: 5] на духовните ценности, които той изпраща, а от друга страна, разкрива цялата система от духовни ценности на носителите на езика [Апресян 1995: 56-59; Телия 1996: 235].

Аналогична е тезата и на представителите на когнитивния подход - З.Д. Попова, И.А. Стернин и др. Според тях концептът е дискретна ментална формация, която е базова единица на мисълта, притежава относително подредена структура, резултат е от познавателната дейност, съдържа енциклопедична информация за конкретен обект и за неговата интерпретация.

В рамките на гореизложените когнитивноориентирани лингвистични направления се дискутира въпросът: как езикът (чрез семантичния анализ) участва в образуването на концепт?

В "Очерци по когнитивна лингвистика" [Попова, Стернин 2001] авторите определят формирането на концептите в съзнанието на човека по следния начин:

1) от неговия непосредствен сензорен опит - възприемане на действителността от органите на чувствата;

2) от непосредствените действия на човека с предметите от неговата предметна дейност;

3) от мислените операции на човека с други, вече съществуващи в съзнанието му концепти - такива операции могат да доведат до възникване на нови концепти;

4) от езиковото общуване (концептът може да бъде съобщен, обяснен на човека в езикова форма, например, в процеса на обучение, в образователен процес - детето пита какво означава една или друга дума);

5) от самостоятелното познание за значенията на езиковите единици, усвоени от човека (възрастният човек търси тълкуването на неизвестна за него дума в тълковния речник и чрез него се запознава със съответния концепт).

Тези изследователи разбират концепта като когнитивна единица: "Ние тръгваме от признаването на факта, че човекът мисли чрез концепти, комбинирайки ги и осъществявайки в рамките на концептите и техните съчетания дълбочинни предикации, формирайки новите концепти в хода на мисленето. Мисленето е опериране с концепти като глобални единици структурирано знание". Според тях "Човек мисли не на националния език, а чрез средствата на универсалния предметен код на мозъка". "Концептите са един вид своеобразни тухлички, елементи в неговия мисловен процес, от тях се образуват комплексни концептуални картини в процеса на мисленето". Подредената съвкупност от концепти в съзнанието на човека образува неговата концептосфера. Концептите, които я образуват, по отделни свои признаци влизат в системни отношения на сходство, различия и йерархии с други концепти. Общият принцип на системност се разпространява върху националната концептосфера, тъй като само мисленето предполага категоризация на предметите на мисълта, а категоризацията предполага подреденост на нейните обекти. Така концептосферата е "информационната база на мисленето" [Стернин, Попова 2006].

В лингвокултурологията, в рамките на която работят Ю.С. Степанов, С.Х. Ляпин, С.Г. Воркачов, В.И. Карасик, Г.Г. Слишкин, В.В. Воробьев и др., въпросът за съществуването на невербалното мислене не се поставя под съмнение и се обвързва с афективната сфера и подсъзнанието. Погледнато от такъв ракурс диадата „значение - смисъл" придобива нова интерпретация, защото се появява компонентът концепт. Това налага на представителите на лингвокултурологията да конкретизират отношенията „значение - концепт", „смисъл - концепт", „значение - смисъл".

"Концептът" в лингвокултурологичните текстове е преди всичко вербализиран културен смисъл, и той "по подразбиране" е лингвокултурен концепт (лингвоконцепт) - семантична единица на "езика" на културата, план за изразяване на която, представлява на свой ред, двустранният езиков знак, чиято линейна дължина, по принцип е неограничена [вж.: Телия 2002: 92; 2004: 681]. Определяща в разбирането на лингвоконцепта е представата за културата като за "символична Вселена" (Касирер), чиито конкретни прояви в някакъв "интервал на абстракцията" (в съпоставка с чуждестранната култура) са обезателно етноспецифични. Така, водещ отличителен принцип на лингвоконцепта е неговата етнокултурна специфика. В същото време, езикът в лингвокултурологията е не само и не толкова инструмент за постигане на култура, той е и основната и част, "една от нейните ипостаси" (Толстой 1997: 312). Всъщност, вниманието към езиковото, знаковото "тяло" на концепта е това, което отличава неговото лингвокултурологично разбиране от всички останали: чрез своето "име", съпадащо, като правило, с доминантата на съответния синонимен ред, лингвоконцептът се включва в лексикалната система на конкретния естествен език, а неговото място в последната се определя от контурите на неговата "значимостна съставка" [вж. подробно: Воркачов 2003: 264].

Според Ю.С. Степанов концептът е „културен концентрат“ („сгусток“) в човешкото съзнание, това, чрез което културата „прониква“ в духовния свят на човека, но и това, чрез което обикновеният човек „прониква“ в културата и понякога ѝ влияе. Концептът е съвкупност от представи, понятия, знания, асоциации, преживявания (емоции, симпатии и антипатии, а понякога и конфликти), които съпровождат една конкретна дума. Концептът е „културна единица в менталния свят на човека“ [Степанов 1997:38; 43].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

И така, разглеждани като когнитивни структури концепти са индивидуални съдържателни ментални образувания, структуриращи и реструктуриращи околната действителност, а от лингвокултурологична гледна точка те са колективни съдържателни ментални образувания, фиксиращи своеобразието на съответната култура. Много е важно, че културата се фиксира в различни форми, между които за лингвистиката са релевантни езиковото съзнание и комуникативното поведение, езикът и дискурсът [Красних 2002: 12]. В този смисъл, най-значима вътрешна опозиция на концептите е тяхното противопоставяне като когнитивни и културни единици, т.е. концептът е интегративна категория, доколкото „принадлежи“ едновременно на съзнанието, културата и езика. Следователно, най-съществената характеристика на концепта е така нареченият културно-етнически компонент, който определя спецификата на семантичните единици на естествения език и отразява "езикова картина на света" от нейните носители.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Апресян: Апресян Ю.Д. Избранные труды, т.1. Лексическая семантика. М.: Школа «Языки русской культуры», Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1995. - VIII, 472 с.
- [2] Арутюнова: Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
- [3] Асколдов: Асколдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М., 1997. 267-279 с.[4] Вежбицка: Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. — М.: Языки русской культуры, 1999. 263-305 с.
- [5] Воркачов: Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. Воронеж, 2002. 79-95 с.
- [6] Воркачов: Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): Монография. - Волгоград: Перемена, 2003. 164 с.
- [7] Красавски Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград, 2001.
- [8] Красних: Красных В.В. Этнопсихолитнгвистика и лингвокултурология: Курс лекций. -М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
- [9] Кубрякова: Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкарц Ю.Г., Лузгина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 245 с.
- [10] Лихачов: Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // ИАН СЛЯ. Кн. 1, 1993.
- [11] Попова. Стернин: З. Д. Попова, И. А. Стернин. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: 2001. 189 с.
- [12] Телия: Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокултурологический аспекты. Москва, 1996.
- [13] Толстой: Толстой, Н. И. Избранные труды. Т. I. Славянская лексикология и семасиология. Москва, 1997.

За контакти:

Ст. пр. д-р Лиляна Славянова, Катедра „Чужди езици”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082 888 816, e-mail: lslavianova@uni-ruse.bg